

9. Местный агрономический персонал, состоящий на пративельственной и общественной службе (на 1 января 1914 г.) / Под ред. В. Штейна. – Х., 1914.
10. Труды северного Сумского и центрального Харьковско-го районных совещаний 15 апреля и 9 мая 1914 г. по вопросам о коллективных опытах с минеральными удобрениями в Харьковской губернии. – Х., 1914.
11. Труды Харьковского общества сельского хозяйства. – 1915. – Вып. 13.
12. Отчет о деятельности Полтавского общества сельского хозяйства за 1914 год. – Полтава, 1916.
13. Из деятельности Харьковского общества сельского хозяйства. Общее собрание членов Общества 5 июля 1918 г. // Южно-русская с.-х. газета. – Х., 1918. – № 28 – 29.
14. Из деятельности Всеукраинского Бюро по опытному делу и Опытного Отдела Наркомзема УССР (24 – 26 октября 1922 г.) // С.-х. опыт. дело. – 1922. – № 1.
15. Вольф М.М. [Головні завдання праці по сільському господарству на Правобережжі]: вступне слово Голови Планкому НКЗС // Праця Міжокругової Агрономічної наради, що відбулася в м. Києві 14 – 18 грудня 1925 року. – Х., 1926.
16. Москвичов С. Рец. на кн.: Вольф М. Как изменить толочное трехполье. – 2-е изд. – Х., 1922. – 23 с. // Вісн. с.-г. науки. – К., 1922. – Т. 1. – Вып. 2.
17. Домрачов Д. Справочный листок по сільськогосподарським опытом учреждений Украины: (по данным на сентябрь 1922 года) // С.-х. опыт. дело. – 1922. – № 1.
18. Вісник сільськогосподарської освіти. – 1925. – Ч. 1.
19. Любченко П. О неполном огосударствлении сільськогосподарської кооперации или о том как тов. Вольф не боится мужика (К дискуссии о сільсько-хозяйственном кредите) // Укр. экономист. – Х., 1925. – № 10.
20. Полоцкий А. Казуисты из Наркомзема (К статье тов. Вольфа «О сільсько-хозяйственном кредите и кооперации») // Укр. экономист. – Х., 1925. – № 13.
21. В президиуме Госплана. Тяжесть налогового обложения села. Заседание Президиума Госплана Украины // Укр. экономист. – Х., 1925. – № 34.
22. Информация: Госплан. Реформа единого сільськогосподарського налога // Укр. экономист. – Х., 1925. – № 37.
23. Огляд діяльності Укрсельбанку за перший операційний рік (27/XI 1923 – I/X 1924). – Х., 1924.
24. Відчит за другий оперативний 1924/1925 р. – Х., 1925.
25. Лушицкий А. Система сільськогосподарського кредиту и пути ее рационализации. – М., 1928.
26. Матеріали сільсько-господарської бібліографії України. 1925 рік / Упор. К. Дубняк. – Т. 1. – Вып. 1. – Х., 1927.
27. Филиповський О. Сільсько-Господарська досвідна справа: Підруч. – К., 1926.
28. Аграрна кафедра Українського інституту марксизму // Вісн. с.-г. науки та досвід. справи. – 1928. – Т. 5. – № 2.
29. Кржижановский Г.М. Предисловие // Вольф М. Пути реконструкции сельского хозяйства в пятилетие. – 2-е изд. – М., 1929.
30. Пятилетний план народно-хозяйственного строительства СССР. – 2-е изд. – Т. 2. – Ч. 1: Строительная и производственная программа плана. – М., 1929.
31. Жоравский Д. Террор // Вопросы философии. – 1993. – № 7.
32. Вавилов Н.И. Научное наследие в письмах (междунар. переписка). – Т. 2: 1927 – 1930. – М., 1997.
33. Суд палача. Николай Вавилов в застенках НКВД. Биографический очерк. Документы / Сост.: Я. Рокитянский и др. – М., 1999.
34. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание: 1927 – 1939: Док. и мат.: в 5 т. – Т. 2: Ноябрь 1929 – декабрь 1930 / Под ред. В. Данилова и др. – М., 2000.
35. Солженицын А.И. Двести лет вместе. – М., 2001 – 2002.
36. Краткая еврейская энциклопедия. – Т. 4. – Кол. 562 – 563 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.eleven.co.il.
37. Москалев Б. Голодомор // Еженедельник 2000. – 2008. – № 14 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news2000.org.ua/f/53804>.

38. Вергунов В.А. М. М. Вольф (1880 – 1933) – державний діяч, учений і один з організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні // Селекція і насінництво: Міжвід. темат. наук. зб. – Х., 2007. – Вып. 94.
39. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918 – 1927 рр.): Зб. док. і мат. / Укл. В. Вергунов та ін. – К., 2006.
40. Вергунов В., Піщенко О. Академік К. К. Гедройц і Україна: невідомі сторінки творчої біографії (1929 – 1930 рр.). – К., 2009.
41. Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927 – 1930 рр.): Зб. док. і мат. / Укл. В. Вергунов та ін. – К., 2010.
42. Вольф Мойсей Михайлович (1880 – 1933): Біобібліогр. покажч. наук. праць за 1910 – 1930 рр. / Укл. В. Вергунов, Т. Грищенко. – К., 2011.
43. Грищенко Т.Р. Вольф М. М. (1880 – 1933) – державний діяч, учений і один із організаторів сільськогосподарської дослідної справи в Україні: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2011.

Hryshenko T.R. The historiography of study of the Moses Wolf's life and work (the 1880th– 1933th). The results of the historiographical analysis of the life, activity and scientific works of the scientist-agronomist, the distinguished statesman, the organizer of the national agricultural research affairs – M. Wolf are observed. The major historiographic periods are determined.
Key words: M.M. Wolf, statesman, agronomy, economics, statistics, agricultural research deed, agriculture, economy.

Ю. Д. Марцінішин

СЕРГІЙ ПОДОЛИНСЬКИЙ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглядаються методологічні особливості радянської історіографії вивчення життя та наукового доробку С. Подолинського.

Ключові слова: радянська історіографія, енергетична концепція, громадська позиція, марксизм.

Сьогодні, в умовах наростаючих глобальних проблем, енергетична концепція С. Подолинського, яка з'явилася ще 1880 р., виглядає не лише актуальною, але багато в чому пророкою. Ідеї Сергія Андрійовича щодо енергетики життя спочатку не здобули прийняття через незрозумілість науковій громадськості. Між першими історіографічними працями, які висвітлюють окреслену проблематику, та сучасними дослідженнями лежить не лише столітній відрізок часу, але й радикальна зміна наукової картини світу, що відбулася внаслідок стрімкого розвитку знання та фундаментальних відкриттів ХХ ст. Відтак, метою статті є розгляд радянської історіографії стосовно життєвого та творчого шляху С. Подолинського, що по суті визначила «долю» українського мислителя в науковому просторі.

Перший період вивчення життя та наукової спадщини С. Подолинського – до 1950-х рр., вирізняється своєрідним «відкриттям» вченого, адже роботи цього періоду представляють собою своєрідний пазл, який дослідники збирали з уривчастих свідчень про вченого. Потрібно підкреслити, що в дореволюційний період постать Сергія Андрійовича залишалася поза увагою дослідників. Винятком є доробок біографа Ф. Вітберга, щоправда він висвітлював життєвий шлях С. Подолинського лише в контексті характеристики родинного життя його батька – Андрія Івановича – «поета з пушкінської плеяди». Біограф, захищаючи імперські інтереси держави (його стаття опублікована 1905 р.), зазначав, що шанований дворянин А. Подолинський був щасливим у шлюбі, проте, обездоленим у житті сімейному: «Від шлюбу з княгинєю М. Кудашевою у Подолинського народилися два сини, з яких один помер у ранньому дитинстві, а інший (Сергій) – став для батьків причиною важкого, багаторіч-

ного горя» [1, 205]. Обґрунтовуючи вищезазначене, Ф. Вітберг засуджував зв'язок Сергія з революціонерами і його «неправильну» політичну позицію.

Діаметрально протилежної думки про українського вченого дотримувався М. Грушевський, який став автором «скелету будучої біографії Подолинського» [2, 15]. Відсутність автобіографії, листування, спогадів чи інших матеріалів, які б допомогли при написанні повного життєпису мислителя, значно ускладнювали роботу М. Грушевського, який вважав С. Подолинського «фігурою найбільш покривдженою нашою традицією». Потрібно зазначити, що Михайло Сергійович розглядав постать Сергія Андрійовича лише з ракурсу його громадсько-політичної діяльності: «Не тільки суб'єктивно, як людина, яка всю себе віддала громадській роботі й згоріла в ній без останку, але й об'єктивно – з огляду на показні результати своєї роботи, на високу репутацію молодого українського соціалістичного руху в західноєвропейських соціалістичних кругах, котру здобула йому головню діяльність Подолинського, – він заслужив собі одне з найбільш почесних місць в історії нашого духовного життя» [2, 15-16].

Сприятливим для популяризації ідей мислителя був 1924 рік, коли в Парижі відбулася презентація книги В. Вернадського, в якій він посилався на дослідження енергетичних процесів С. Подолинського. В. Вернадський високо оцінював науковий доробок Сергія Андрійовича, ставлячи його в один ряд із засновниками сучасного природничо-наукового світогляду – Р. Майером, В. Томсоном та Г. Гельмгольцом. Належним чином фундатор вчення про ноосферу відзначав і його методологію, що полягала у встановленні взаємозв'язку між економічними та енергетичними процесами людства. Концептуальні засади С. Подолинського, на думку В. Вернадського, відіграли визначальну роль у розвитку світоглядних парадигм західноєвропейських філософів ХХ ст. [3, 218].

У 1930 р. новий виток у вивченні постаті українського вченого заклав С. Буда. На основі спогадів М. Сажина, П. Лаврова, М. Драгоманова та ряду архівних матеріалів, дослідник намагався відобразити більш точну біографію Сергія Андрійовича, проте, сам підкреслив, що це завдання надзвичайно складне, тож він подає лише ті фрагменти, які йому вдалося достовірно встановити [4]. Побіжну характеристику революційно-демократичної діяльності С. Подолинського подав на цьому етапі Д. Заславський [5]. Зокрема дослідник назвав М. Драгоманова і С. Подолинського основоположниками марксизму в Україні. Потрібно зазначити, що пізніше ці думки були засуджені як спроба «вигадати теорію українського національного марксизму».

До наступного періоду розробки окресленої проблеми відноситься історіографія 1950 – 80-х рр. Причому вивчення наукової спадщини С. Подолинського перебувало у прямій залежності від розвитку такої галузі знання, як історія економічної думки. Послаблення тоталітарного режиму стимулювало пошуків її вивчення, проте, відомі ідеологічні рамки робили цю галузь ізольованою від світового наукового поступу. Так, у 1950-х рр. при Інституті економіки АН УРСР розпочалося дослідження наукової спадщини С. Подолинського. Визнаючи марксизм-ленінізм закономірним наслідком багатовікового розвитку науки та єдиним спадкоємцем кращих традицій передової суспільно-політичної, філософської та економічної думки, ЦК КПРС підкреслив важливість вивчення революційного руху Російської імперії 1860 – 70-х рр. – час поширення ідей марксизму серед вітчизняних громадських діячів, до когорти яких відносився і Сергій Андрійович.

За постановою вченої ради Інституту економіки АН УРСР в 1958 р. побачила світ монографія Л. Корнійчук

та І. Мешко «Економічні погляди С. Подолинського» [6]. Саме ця праця стала фундаментом для подальшого вивчення постаті С. Подолинського в радянській історіографії. Вже у передмові автори окреслили ряд дискусійних питань, серед яких найважливішими є визначення громадської позиції С. Подолинського [6, 5]. Як відомо, в його працях основна роль в майбутній революції та суспільно-політичному житті України відводилась селянству як основній масі населення країни. В інтерпретації ж авторів монографії це означало, що він не міг до кінця звільнитися від «дрібнобуржуазної обмеженості» [6, 98]. Керуючись у висвітленні діяльності та економічного світогляду С. Подолинського ленінською оцінкою революціонерів різночинного етапу революційного руху в Росії, автори вважали необхідним показати «суперечності, спрощення, нечіткість чи просто неправильне розуміння» вченим тієї чи іншої економічної категорії чи явища. Основна ж заслуга Сергія Андрійовича полягала у сприянні підготовки ґрунту для поширення ідей наукового соціалізму на Україні [6, 8]. Ще одним вагомим внеском дуету Корнійчук-Мешко стала розробка бібліографії праць українського вченого, що було надзвичайно важко зробити, зважаючи на анонімність та географію публікацій С. Подолинського [6, 198].

Не менш плідним у вивченні наукової спадщини С. Подолинського був підхід Л. Коваленка [7]. Визнаючи, що заняття в галузі історії не були основними в творчій діяльності Сергія Андрійовича, дослідник, проте, підкреслив оригінальність постановки історичних питань, глибину їх дослідження і тому підносить С. Подолинського до рівня визначних істориків України [7, 161]. Зокрема Л. Коваленко зазначає, що «до С. Подолинського ніхто з істориків України так широко не досліджував питання історії первіснообщинного ладу» [7, 163]. Для відтворення історії суспільних відносин найдавнішого минулого вчений використовував матеріали археологічних знахідок та етнографічні знання. С. Подолинський демонстрував також добру обізнаність сучасної для нього історіографії, про що яскраво свідчать його посилання на видатних українських та російських істориків ХІХ ст. Актуальність вивчення світанку людської цивілізації для вченого полягала в необхідності довести закономірність зміни одного ступеня в історії другим, і, як наслідок, заміни існуючого класового суспільства на безкласове. Високо оцінюючи здобутки С. Подолинського в галузі історичної науки, Л. Коваленко, проте, не оминає загальнопоширеного висновку про помилковість ставки вченого на селянство як рушійну силу боротьби за соціалізм та авангарду подальшого розвитку України.

У 1977 р. бельгійські вчені І. Пригожин та І. Спенгерс опублікували монографію «Порядок з хаосу. Новий діалог людини з природою» [8], значення якої було оцінено присвоєнням Нобелівської премії І. Пригожину. Ця робота дала початок корінному перегляду всіх, раніше встановлених, наукових цінностей та законів. Хоча в Радянському Союзі вона була видана значно пізніше (1986), але окремі публікації засновника Брюссельської школи вільно потрапляли до вітчизняного наукового простору ще з кінця 1960-х рр. Досліджуючи внесок слов'янських вчених у підготовку цієї методологічної революції, радянські дослідники звернулися до науково-філософської спадщини «забутого новатора науки» – С. Подолинського.

У цьому контексті не може не привертнути увагу висока оцінка вкладу С. Подолинського у природничу науку радянських академіків Б. Кедрова і О. Огурцова [9]. Дослідники називають п'ять заслуг українського вченого. По-перше, С. Подолинський заклав новаторський підхід, що полягав у спробі віднайти форми взаємозв'язків між фізичними й соціальними науками, між фізич-

ним ученням про енергію та економікою. По-друге, він проаналізував конкретні форми взаємозв'язків між суспільними і природничими процесами. По-третє, одним із перших вказав на недосконалість другого закону термодинаміки, підкресливши наявність у природі процесів, що протистоять розсіюванню сонячної енергії, підвищення рівня організації і впорядкування різних систем. По-четверте, вчений-новатор запропонував енергетичний підхід до історії техніки, що в майбутньому дозволило дати наукові оцінки технічних досягнень людства, осмислити перспективу науково-технічного прогресу, визначити шляхи розвитку найефективніших технічних здобутків. По-п'яте, С. Подолинський вказав на нові шляхи перетворення людством сонячної енергії [9, 636-637].

Взагалі радянська історіографія вивчення наукової спадщини окресленого періоду представлена багатьма істориками, філософами, медиками. Досліджували ідеї С. Подолинського А. Пашук [10; 11], М. Рудько [12; 13], Т. Слюдікова [14] та ін. Проте, ці праці були написані з марксистсько-ленінських позицій, тому С. Подолинський був представлений лише як прихильник соціалізму. Енергетична ж концепція українського вченого або не висвітлювалася, або дослідники одноставно погоджувалися із відомим «висновком-вироком» Ф. Енгельса про помилковість ідей винахідника.

Отже, радянська історіографія запропонованої проблематики представлена небагатьма іменами. Зокрема вивчення життя та наукової спадщини С. Подолинського знаходилося у полі зору дослідників різних галузей знань: істориків, економістів, філософів, соціологів, політологів. Кожен, із проаналізованих, історіографічних періодів мав свої якісні відмінності. Так, період 1905 – 1930-х рр. вирізнявся з'ясуванням біографічних подробиць, що було обумовлено відсутністю відповідної інформації. Хоча, поряд з цим, представники довоєнної історіографії були зорієнтовані на різні аспекти багатогранної особистості С. Подолинського, від суто громадської діяльності (М. Грушевський, Д. Заславський) – до аналізу новаторських ідей вченого (В. Вернадський). Представники повоєнної радянської історіографії (від 1950-х рр.) зосереджували увагу в основному на економічних поглядах С. Подолинського (Л. Корнійчук, І. Мешко). Дослідники аналізували роботи вченого з погляду відповідності марксистській ідеології та піддавали критиці його енергетичну концепцію. Нобелівська премія І. Пригожина 1977 р. дещо змінила ситуацію в оцінці наукової спадщини українського мислителя (О. Огурцов), проте, дійсна методологічна переорієнтація вітчизняної історіографії відбулася лише наприкінці 1980-х рр.

1. Витберг Ф. Подолинский А.И. // *Русский биографический словарь*. – СПб., 1905.
2. Михайло Драгоманов і женецький соціалістичний гурток / Зладив М. Грушевський. – Відень, 1922.
3. Вернадський В.И. *Избранные сочинения*. – Т. 1. – М., 1954.
4. Буда С. *До біографії С.А. Подолинського // За сто літ*. – Кн. 5. – Х.; К., 1930.
5. Заславський Д. М. *Драгоманов*. – М., 1934.
6. Корнійчук Л.Я., Мешко І.М. *Економічні погляди С. Подолинського*. – К., 1958.
7. *Історіографічні дослідження в Українській РСР*. – Вип. 1. – К., 1968.
8. Пригожин И., Стенгерс И. *Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / Пер. с англ.* – М., 1986.
9. Кедров Б.И., Огурцов А.П. *Марксистская концепция истории естествознания*. – XIX век. – М., 1978.
10. Пашук А. *Лист А.І. Подолинського до С.А. Подолинського // Архіви України*. – 1966. – № 1.
11. Пашук А.І. *Роль С.А. Подолинського в розвитку революційного демократизму на Україні // Філософська думка*.

– 1970. – № 1.

12. Рудько М. *Нові джерела для характеристики суспільно-політичних поглядів С.А. Подолинського // Архіви України*. – 1970. – № 4.
13. Рудько М. *Видатний український революціонер-демократ і вчений (До 120-річчя народження С.А. Подолинського) // Укр. іст. журн.* – 1970. – № 7.
14. Слюдікова Т.Б. *Джерела до біографії С.А. Подолинського // Архіви України*. – 1991. – № 5 – 6.

Martsynishyn Y.D. Serhiy Podolynsky as the object of the study in Soviet historiography. In the article the methodological features of the Soviet historiography study of the S. Podolynski's life and scientific activity are examined.

Key words: soviet historiography, power conception, public position, marxism.

М. І. Маркевич

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ ТА ІСТОРИЧНА НАУКА 1820 – 60-х рр. У ПРАЦЯХ ДМИТРА БАГАЛІЯ

Статтю присвячено аналізу спадщини українських істориків та процесу становлення вітчизняної історичної науки 20 – 60-х рр. XIX ст. в історіографічних працях Дмитра Багалія. Визначено його місце у розробці проблем, пов'язаних з дослідженням романтичної історіографії.

Ключові слова: історіографія, Д. Багалій, М. Максимович, О. Бодяньський, П. Куліш.

Починаючи з XIX ст., історіографічні підходи Д. Багалія трансформувалися в сторону індивідуального виміру історико-наукового процесу. В його студіях, починаючи від доби романтизму, помітна все більш зростаюча увага до особистостей, провідних творців вітчизняної Клію. Такий підвищений інтерес до персоналій в українському історіографічному процесі пояснюється традиційністю жанру біографії в тогочасній історичній науці. Ще одним фактором, що визначив персоналістичну спрямованість історіографічних студій дослідника, була його причетність до організаційної розбудови вітчизняної історичної науки та знайомство з багатьма представниками української культури. Українська історіографія 1820 – 60-х рр. була в розумінні Д. Багалія романтичною і представлена іменами О. Мартоса, І. Срезневського, М. Маркевича, Д. Бантиша-Каменського та ін. Свідчення щодо представників вітчизняної історичної науки того часу мають, здебільшого, бібліографічний характер. Окремо вчений зупинився лише на найважливіших постатях. Історик подає невідомі матеріали до їх біографій, громадської й наукової діяльності, робить докладний аналіз їх творчого доробку. Варто зазначити, що історіографічний сегмент студій Д. Багалія, присвячених вивченню спадщини українських істориків-романтиків, ще не був предметом спеціального наукового дослідження. З огляду на це, метою нашої статті є аналіз історіографічної рефлексії Д. Багалія стосовно провідних творців вітчизняної Клію першої половини XIX ст.

Серед останніх Д. Багалій виділяв групу істориків-етнографів, до яких відносив М. Максимовича, І. Срезневського й О. Бодяньського. Фігура М. Максимовича в українській історіографії для дослідника була знаковою. Саме з його іменем харківський професор пов'язував наукове вивчення української історії, називаючи його «Нестором Київської школи в українській історіографії» [1, 222]. Визначаючи його місце в українській історіографії, він також відзначав: «На його долю випало важке та невдячне завдання очищати джерела малоросійської історії (переважно літописні) та засновані на них праці від помилок і викривлень» [2, 4]. Крім цього, на його думку, наукова діяльність М. Максимовича вирізнялась